

ՄԱՅՐԵՐՆ ԵՆ ԽՈՍՈՒՄ . . .

Մայրերն են խօսում արեան ծովերից ,
Փրփրոտ արցունքի երգերով աղոթ ,
Քե՛զ հե՛տ, ո՞վ Աստուծո՞ւ անմահոյց վերից
Զե՛ս զստու արդեօք կըսկիծը մարդու . . .

Մայրե՛րն են խօսում արեա՛ն ծովերից
ԱՐԱՄ ՉԱՐԸԳ
Լայպցիգ

ՄԱՍՏՊ ԼԵՍԻՄ

Բարիք 20 փետր . 1899

Վերգրելիսը կարդացած էք . . . Մշակա-
կանը մանաւանդ :

Կարծեմ ստպէս կը սկսի՝ «Վա՛յ երջա-
նիկ մշակաց, գերեւանց նախ թէ՛ գիտիցեն» :
Նթի՛ աշպէս ալ չէ ստոր մօտ բան մըն է :

Բարեք , Թէաթր Ֆրանսէի հրապարակին
վրայ , ցուցափեղկի մը մէջ՝ տեսայ մանրա-
գիտական հանոց մը , բոլորաթիւր քել մը ա-
ւաղ ցանուած եւ ութը տասը վառեակ որոնք
աւազին մէջ՝ նետուած հատիկներ կը կացէին :
Անցնող դարձող բազմու թենէն հետզհետէ
կ'անշատուէին խարտեայ գործաւորուէինքը ,
նրբահասակ , աղուոր կիներ , որոնք հետա-
քըրքեր ու հմայուած աչքով կը կենային ցու-
ցափեղկին առջեւ եւ կը գիտէին այդ կեն-
դանի գիւղանկարը : Ներքտրական լոյսին
տակ , ցուցիկի ապակիին մէջ , իրաւ այդ
վառեակները շատ սիրուն կ'երեւային : Եւ ալ
պահ մը կ'անդ սողի եւ հաճութեամբ դիտեցի
այդ տեսարանը , մինչդեռ չուրջս կ'ենցող կի-
ներու մազերուն զգլխիչ հոտը սոււնգա ի վեր
կ'ելլէր :

—Ա՛հ , ի՛նչ սիրուն , ի՛նչ գեղեցիկ են , կը
մտաւային կիները իրարու , գրեթէ յուզուած :
Գուցէ իրենց երեւակալութեան մէջ՝ այդ
քանի մը վառեակները ամբողջ գիւղ մը կը
պատկերացնէին : Ախր ո՞ր լեռան ետեւէն
մարը կը մանէ , հովիւը երկայն ցուսով ,
սրինգը մէջքէն կախած , որ լեռնէն կ'իջնայ
ոչխարներով , աղուոր աղվիկ մը որ կաթ
կը կթէ , ցօրենի հասկեր , պտուղներով

բեռնաւորուած ծառեր , մարգագետին , ծաղիկ-
ներ , պզտիկ առուակ մը , պարարտ կովեր ,
խումբ մը աղջիկ որոնք կը պարեն , խումբ
մը պատանի որոնք կը նուագեն եւ խումբ մը
գեղացի որոնք գինի կը խմեն :

Աւ յիշեցի Մշակական որուն մէջ շինական
կեանքին հեշտանքները կ'երգէ Վերգրելիս :

Ուրիշ անգամ մըն ալ յիշած էի Վերգրելիսը ,
եգիպտոսի մէջ անկիւնը , աղարակի մը մէջ ,
ուր պիտի անցընէի երկու տարի :

Իրա՛ւ . «Վա՛յ երջանիկ մշակաց» երբ ցու-
ցափեղկէն կը նայինք իրենց :

Եւ ճանչցայ այդ գերեւայիններէն շատեր
որոնց մէջ՝ երջանկազոյններէն էր անշուշտ
Ապու իմախի Ֆէլլահը :

Տնակիս մօտիկ , չորս մէթր քառակուսի
հողի վրայ կ'անգնած էր իր հիւզակը , մէկ
օրուան մէջ , նեղոսի տիղմով ու չոր պրտու-
ներով , երկու կին , հինգ զաւակ , շունժը ,
երկու եգ , էշ մը , քանի մը հաւ ու աքա-
ղաղ մը ունէր երանելի Ապու իմախին : Մե՛ղք
որ Մշակական չէր կարդացած ու իր երջան-
կութեան գիտակցութիւնը չունէր , «Զի՛ւս
րեանց նախ թէ՛ գիտիցեն» :

Ապու իմախի , ամէն օր մութին կ'ելլէր
երններով , երբ դեռ դաշտը ծածկուած էր
խոնաւ ու թանձր մշուշով : «Ալլա՛հ» մը կ'ար-
ձակէր սրտին խորէն , աղօթք թէ՛ հայտ-
յանք , ա՛լ Աստուած գիտէ , եւ թքներով ,
հագալով , աքալով ու գողգողալով բահն ու
բիւրի կ'առնէր ու ճամբայ կ'ելլէր , կիներն
ալ միասին՝ նոյն մշակական գործիքներով
զարդարուն : Անգրաբիկ մանչը կը հետեւէր
իրենց . եղները ետեւնուն ձգած , երկու աղ-
ջիկները մէջքէն խոշոր կուճ գլխերնուն վրայ
նեղոսի ճամբան ձեռք կ'առնէին ջուր րեւե-
լու համար , ու երկու պզտիկները , դեռ քայլ-
լու , հետեւաբար գործիւս , անկարող , աղ-
բակոյտի մը վրայ իրենց խանդարուած քունը
կը չարունակէին :

Մինչեւ իրենց դաշտը երթալու համար , Ա-
պու իմախին ու իր խումբը պէտքէր որ անց-
նէին շատ մը ջրանցքներէ , մինչեւ մէջ-
քերնին ջուրը ու ցիխի մէջ քալելով :

Վերջապէս ահա դաշտն են թւ գործի կը
սկսին : Եղները կը թփուս արօրին , Ապու
իմախին ձեռք կ'առնէ մանր , զաւակն ալ
խթամը , ու ծանր , դժնդակ , չարչիւնուն
գնացք մըն է կը սկսի դաշտին երկայնքը :

Ու կամաց կամաց արեւն է որ կը բարձրանայ հորիզոնէն, բանաստեղծներուն Փետրուր, կիզիչ, անհանդուրժելի. Ապու խամխի եւ իրենները չեն զողզողար հիմա . արեւն քըրտինք կը թափեն, կ'էրին կը միկին :

—Ալլա'հ, Ալլա'հ, ես' էն Նէպի :

Այդ դժոխքի նախաձային մէջէն Նէպին օգնութեան կը կոչեն խեղճը, Մարգարէ'ն, Ռեշու'ւլը՝ որ հեւտիսային հով մը փչել տայ ծովին կողմէն :

Ու հեւ ի հեւ, ոչոր ոչոր քրտնքներ թափելով չոր հովին վրայ, որ կարծես կը ծծէ զանոնք անյաջ ու անկուշտ հեշտանքով մը, արօրը կը վարեն դաշտին երկակարճը :

Վա՛ն օրին ճաշի ստանն է :

Ապու օրին ճաշի ստանն է : Ապու խամխի աղջիկները կը բերեն երկու շաբաթ առաջ եփած ու քարացած հացերը ու կը սկսին արտին մէջէն հաշիշ կոչումը խոտերը ժողվել, որոնք պիտի կազմեն իրենց միակ կերակուրը : Արեւին ներքեւ կայնած, որովհետեւ անկարելի է տաք հողին վրայ նստիլ, ճաշը կ'ընեն արտուօք ու կը սկսին գործի, մինչեւ որ Փեքուս՝ իր խորովողի պաշտօնը կատարելէ յոգնած՝ կ'երթայ հանգչիլ արեւ-մուտքի վերմակներուն տակ :

Ապու խամխի միօրինակ կեանքին մէջ գեղանկար անանկալներ պակաս չեղան երկու տարուան միջոցին ուր իրեն մօտիկ անցուցի :

Իր կէնքերէն մին, յունիսի մէջ, ցեղեկ ատեն, յանկարծամահ եղաւ. արեւազարկէ, դաշտը աշխատած միջոցին :

—Ալլա'հ աքպար, Աստուած մեծ է, մըտածեց Ապու խամխի փրկութեամբը :

Ուրիշ օր մըն ալ տղուն օտքը թաղւ չար-ժուժով մը արօրին երկաթին տակ մնաց ու ջանջախուեցաւ : Սրկու օր ասկալի ասառապանքներ կրելէ ետքը մեռաւ Ախմէտ, տասներեք տարեկան :

Այս անգամ Ապու խամխի փրկութեամբ թիւնը անգոր մնաց . իր մահչ տղան, իր անդամակը, իր աջ բազուկն էր որ կը կորսնցնէր : Ու օրերով, անկողնիս մէջէն, առտուները կը լսէի խեղճ մարդուն ձայնը որ դաշտ գալցած միջոցին լաւազին կը գոչէր .

—Յա՛ ուղէտ, ես՛ ուղէտ . . . տղա՛ս, տղա՛ս :

Դա՞իք մը ամիս ետքը կարգը Ապու խամխին եկաւ : Նեղոսէն ու ջրանցքներէն հեռու դաշտի մը մէջ աշխատած պահուն կը ծարաւի հետը ջուր առնելու մոռցած է եղբը, ու կը ստիպուի ծարաւը անցընելու համար խմիլ վնասումի ջուրէն : Մասնաւ կ'ընեն այն նեղ ջրանցքներուն որոնց մէջ կը մողմուի բըրինձի ու բամպակի արտերուն աղտոտ ջուրը եւ որոնց մէջ ընդհանրապէս օձի բոցներ կը գտնուին : Ապու խամխի կուշտուկուս կը խմէ այդ ջուրէն ու իրկուրը հիւղակ մտած ատեն ահոնելի խիթ մը գինքը գետնէ դետին կը տապալէ : Շուտ դարմանի կը վազեն բարեկամները, սակայն Շեխ Եւսուֆ Ապու շարամիի աղօթքները ու ջատուկ կնոջ միջ Ձէյնապ պիթի Ռամատանի՝ նուսխաները անգոր կը մնան թուաւորան դիմացը ու խամխի կը մեռնի նոյն դիշեր :

Անա՛ բուն Մշակական :

Ռամաշանն Ժամանակակից եզրկտացի զայի մը պապկրոսի մը վրայ նկարագրած է հողագործի կեանքը, քանի մը տողով, եւ աս' է որ իբրեւոճը ունի :

«Հողագործը կեանքը անասուններուն մէջ կ'անցընէ, հողին կը հանէ իր կանաչեցեղէններուն եւ խոտերուն համար . բաց դաշտին մէջ կերակուրը կ'եփէ եւ կոշտ ու թանձր լաթի կը հագնէ : Բաց օդին կը չարչկուի, հիւղակին մէջ՝ կը խեղդուի : Հողին փակած է կապանքով մը եւ թէ՛ փորձէ անկէ ազատիլ ու քիչ մը օր հանգչիլ հիւղակին մէջ, ծնծ կ'ուտէ եւ աէրը գինքը կը վռնալէ :»

Հմայիչ չէ այս պատկերը, բայց ցուցափեղկ չէլայ :

Եւ սակայն թէ՛ կոտորենք բոլոր ցուցափեղկերը, ի՛նչ կը մնայ անդին . . .

Ժողովողը այդ փորձը բրած ու հասած է բընական հեռուութեանը . «Ունայնութիւն ու նախնութեանց» ու ա՛լ աւելի տխուր խորճըր-դածութեան մը «Մահուան օրը ծննդեան օրէն աղէկ է :

Ձէ՛, Վերգիլիոսը աւելի կը սիրեմ. «Վաչ, երճանիկ մշակաց» : Հաւատալ թէ երջանիկներ կան աշխարհի երեսը, զօրավիզ մը չէ՞ ապրելու համար :

Չոր իրականութիւնը հրապուրիչ չէ բնաւ . քիչ մը կեղծիք խառնեք ամէն բանի . իրեն ու իրողութիւնները չպարենք ու ոսկե-

զօծենք եւ անկէ ետքը գողենք» — «Վե՛շ, ինչ գեղեցիկ են ։ » Վառեակներն անգամ երբ ցուցափեղկի մէջն են ու ելքաբարկան լոյսին տակ , հաճոյք կը պատճառեն մեղի : Փորձել ինքզինքնիս խաբել եւ յաջողիլ , ահա՛ երջանկութիւնը : Ապրիլու ամռնէն իսկաջի կերպն է այս , մանաւանդ որ Ռուսարի օրերը շատ պիտի ըլլան ու բոլոր գալիքը ունայնութիւն է ։ »

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

ՀԵՐՈՎԴԻԱ (*)

(Շար .)

Թեթեւ ծիրանիէ գառաջ մը զանի կը պատասէր մինչեւ սանդալները : Սենեակէն ընտապաւ ելած ըլլալով , ոչ մանեակ ունէր ոչ գինդ , սեւ մազերուն մէկ հիւսքը Թեթեւ վրայ կ'իյնար , եւ ծայրը երկու ստիճաններուն մէջնեղը կը խորասուզուէր : Ռունդեղը , չափազանց վեր ելած , կը բարախէին . յաջմանակի մը ուրախութիւնը դէմքը կը լուսաւորէր , եւ հզօր ձայնով մը , Չորրորդապետը ցնցելով .

— Կեսարը մեզ կը սիրէ : Ագրիպպա բանտրն է :

— Ո՞վ ըսաւ :

— Գիտեմ :

Եւ աւելցուց ,

— Որովհետեւ անիկա ցանկացեր է որ կայսրութիւնը կայիտիսն ձեռքն անցնի :

Իրենց ողորմութիւններովն ապրելով հանդերձ , անի աչք անկած էր Թադաւորական տիտղոսին , զոր իրենք ալ կը փառասիրէին : Իսայց ա՛լ վախ չկար ապագային համար : — « Տիրերիտի զնոյանները դժուարաւ կը բացուին , եւ երբեմն կեսնքը անապահով է այնտեղ » :

Անտիպաս հակցաւ ինչ ըսել կ'ուզէր : Եւ թէպէտ անի թոյլն էր Ագրիպպասին , անոր վայրագ ակնարկութիւնը արգարացի

թուեցաւ իրեն : Այդ սպանութիւնները իրեւրու բնական հետեւանք մըն էին , արքայական տուններու ճակատագրական բան մը : Հերովդէսի տանը մէջ , ա՛լ անոնց հալիւը չէր գիտցուեր :

Յետոյ , Հերովդէս իր ձեռնարկը պարզեց . ձեռականները կաշառած , նամակներ երեւան հանած , աւէն դուռ լրտես դրած , եւ յաջողած էր ամբաստանիլ Նևտիքէսը հրապուրել : — « Ո՛չ մէկ նեղութիւն աչքիս կ'երեւնար : Քեզի համար , աւելին չըրի՞ . . . աղջկէն զատուեցայ » :

Ամուսնաթողութիւնէն յետոյ , Հոռոմ ձգած էր իր այդ զաւակը , յուսալով որ Չորրորդապետէն ուրիշներ կ'ունենայ : Նրեքը անոր խօսքը չէր ընէր : Անտիպաս ինքնիրենը փնտոցեց այս գորովի վերաբորբոքման պատճառը :

Վելարիոնը պարզեցին եւ շուտով իրենց մօտ լայն բարձեր բերին : Հերովդէս անոնց վրայ ինկաւ , եւ կուլար , կունակը դարձուցած : Յետոյ , ձեռքը աչքերուն քսեց , ըսաւ որ ա՛լ իր զաւակն պիտի չմտածէր , թէ երջանիկ էր ինքը . եւ յիշեցուց Անտիպասին՝ հոն , ատրիոնին մէջ իրենց խօսակցութիւնները , իրենց հանդիպումները շոգեազդիւններուն մէջ , պտոյտները Սրբազան ուղիին վրայ , եւ իրիկունները , մեծ վիլլաներուն մէջ , շատուաններուն մրմունջին մօտ . ծայրիկ կաւարներուն տակ , Հոռոմի զաշտորայքին դեմացը : Կը նայէր անոր ինչպէս երբեմն , քսկտուելով անոր կուրծքին , փաղաքուշ շարժումներով : — Հերովդէս մէկդի հրեց զայն : Սէրը զոր կը ջանար վերաբարձել , ա՛յ յնչպի հեռու էր հիմա : Եւ բոլոր իր դժբաղդութիւնները անկից յառաջ կուգային որովհետեւ անա գրեթէ տասերկու տարի էր որ պատեւրաջով կը շարունակուէր : Ան ծերացուցած էր Չորրորդապետը : Ուսերը կամարած եւ կը ցցուէին մանրչակազոյն եղբորը թուի պարեգօտի մը մէջ . ճերմակ մազեր մօրուքին կը խառնուէին , եւ արեւը , որ ամպնովանիէն ներս կը թափանցէր , անոր թաղծագին ճակատը լոյսով կ'ողողէր : Հերովդէսին ճակատն ալ ծաղեր ունէր . եւ դէմ տու դէմ , դժնեայ ձեւով մը իրար կը դիտէին : Լեւան ճամբաները մարդիկ սկսան երեւալ : Հովիւներ իրենց եզները կը խթէին , տղաք էշեր կը քաշէին , վարաւանդապատներ ձիեր կ'առաջնորդէին : Անոնք որ Մաքերուէն անցին

(*) Տես Անանիս , քիւ 2 .